

Renata Ciesielska-Kruczek

Biblioteka Instytutu Neofilologii — Sekcja Angielska
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Zwoje znad Morza Martwego

Streszczenie: Rękopisy z Qumran (Zwoje znad Morza Martwego) to unikatowy zbiór spisanych po hebrajsku, aramejsku i grecku żydowskich manuskryptów pochodzących sprzed blisko 2000 lat. Ich odkrycie wiąże się z niezwykłymi wydarzeniami i zbiegami okoliczności. W latach 1947–1956 i w roku 2017 w grotach położonych w okolicach Qumran, na północno-zachodnim wybrzeżu Morza Martwego znaleziono około 900 rękopisów. Ta jedna z najstarszych na świecie i najbogatsza kolekcja tekstów biblijnych jest obecnie przechowywana i prezentowana w specjalnie w tym celu wybudowanym Sanktuarium Księgi, stanowiącym część Muzeum Izraela w Jerozolimie. **Słowa kluczowe:** Zwoje znad Morza Martwego, Rękopisy z Qumran, Sanktuarium Księgi w Jerozolimie.

Historia odkryć

Na północno-zachodnim brzegu Morza Martwego, gdzie wapienne skały o pomarańczowej barwie wyznaczają granice Pustyni Judzkiej, w 1947 r. miało miejsce niezwykle odkrycie. Beduin Mohammed Wilk¹ (Mohammed Ed-Di'b) szukając zaginionej kozy, usiadł w cieniu głazów. Wypoczywając, wrzucił kamień do skalnego otworu i wówczas usłyszał dźwięk tłuczonych naczyń. W jaskini, wśród glinianych skorup, mieściły się zamknięte pokrywami dzbany, lecz ku rozczarowaniu odkrywców tylko w jednym znajdowały się zwoje. Tego samego roku trzy kompletne, jeszcze nierozwinięte pergaminowe zwoje, zapisane piśmem paleohebrajskim zakupił profesor Eleazar Sukenik z Uniwersytetu Hebrajskiego, który jako pierwszy prawidłowo ocenił wartość znaleziska i jego pochodzenie. Sukenik wspomina: „Ręce mi się trzęsły, gdy zacząłem rozwijać jeden ze zwojów. Przeczytałem kilka zdań. Były napisane piękną, biblijną hebrajszczyzną. Język przypominał ten z Psalmów”². Hebrajskie zwoje, które miał przed sobą, nie były czytane od ponad 2000 lat.

Prawie w tym samym czasie, inne cztery zwoje, pochodzące z tego samego źródła, znalazły się w rękach Anastazego Samuela, metropolity syryjskiego Kościoła

¹ Milik Józef Tadeusz, *Dziesięć lat odkryć na Pustyni Judzkiej*, Kraków, 1999, s. 7.

² Shanks Hershel, *Tajemnica i znaczenie zwojów znad Morza Martwego*, Warszawa, 2002, s. 26–27.

Zdj. 1. Groty w Qumran. Źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bc/Qumran_Caves.jpg.

“The Four Dead Sea Scrolls”

Biblical Manuscripts dating back to at least 200 BC, are for sale. This would be an ideal gift to an educational or religious institution by an individual or group.

Box F 206, The Wall Street Journal.

Summer
pletely
hours fr
room m
blazing
woods,
month.
Box F-1

Ideal fo
state co
America
tion. \$

Zdj. 2. Ogłoszenie sprzedaży czterech zwojów znad Morza Martwego w „The Wall Street Journal”, 1 czerwca 1954 r. Źródło: <https://religionnews.com/2017/10/05/the-dead-sea-scrolls-discovery-still-riveting-after-70-years>.

prawosławnego. Były to: Zwój Księgi Izajasza, Zwój Dziękczynny, Kodeks Gminny oraz Apokryfy Genesis w języku aramejskim. Trzy z nich (czwarty był zbyt kruchy i mocno ściśnięty) zostały sfotografowane przez poproszonego o ich ocenę amerykańskiego naukowca, Johna Trevera, pracującego wówczas w Jerozolimie, który precyzyjnie określił okres powstania rękopisów. Niestety w 1948 r. metropolita Samuel wywiózł zwoje do Stanów Zjednoczonych. Po kilku latach, nie mogąc znaleźć na nie w Ameryce kupca, 1 czerwca 1954 r. opublikował w „The Wall Street Journal” ogłoszenie: „Sprzedam cztery biblijne manuskrypty należące do zwojów znad Morza Martwego, pochodzące z co najmniej 200 r. p.n.e. Idealny prezent dla instytucji oświatowej lub religijnej od pojedynczej osoby lub grupy”³.

Na ogłoszenie zareagował izraelski archeolog, Jigael Jadin (syn profesora Suenika, nabywcy trzech pierwszych zwojów), który dzięki darowiźnie Davida Samuela Gottesmana zakupił zwoje za sumę 250 000 dolarów. Tak trafiły one z powrotem do Izraela i obecnie znajdują się wraz z innymi w specjalnie wybudowanym skrzydle Muzeum Izraela – Sanktuarium Księgi w Jerozolimie. Finansowo budowę muzeum przeznaczonego na przechowywanie i ekspozycję zwojów również wsparła rodzina Gottesmana.

Losy rękopisów, ich poszukiwań, kupna-sprzedaży są zawile. Często trafiały najpierw do sklepów handlarzy starociami, następnie do instytucji naukowych.

³ VanderKam James C., *Manuskrypty znad Morza Martwego*, Warszawa, 1996, s. 20.

Kiedy bowiem została ogłoszona wiadomość o pierwszym znalezisku, rozpoczął się wyścig między Beduinami a ekipami naukowców i archeologów przeszukujących teren Qumran. Metodyczna eksploracja jaskiń przez naukowców była znacznie mniej skuteczna niż pasterzy doskonale znających topografię terenu. Niektórym odkryciom towarzyszyły niesamowite zbiegi okoliczności. Na przykład groty 4, 5 i 6 odnaleziono w 1952 r., gdy pewien starzec usłyszał rozmowę o cennych znaleziskach, którą na wieczornym posiedzeniu w namiocie prowadziła grupa Taamirejczyków. Opowiedział wówczas pozostałym, jak w młodości szukając zranionej kuropatwy w rejonie qumarańskim, w rozpadlinie znalazł lampę i potłuczone garnki. Beduini bezbłędnie zlokalizowali czwartą grotę („kuropatwy”), a w niej fragmenty rękopisów. Jednak ich odkupienie przez badaczy wymagało w tym przypadku negocjacji i znacznych sum (pierwsze zwoje kupiono za bezcen), zwłaszcza że została ustalona wysoka taksa: jeden funt szterling za centymetr kwadratowy fragmentu rękopiśmiennego⁴.

Rękopisy znad Morza Martwego

Bezcenne rękopisy z Qumran⁵ spisane w językach: hebrajskim, aramejskim i greckim, datowane są na okres między 250 r. p.n.e. a 68 r. n.e.⁶. W jaskiniach odnaleziono ponad 25 000 fragmentów zwojów, z których skompletowano 900 rękopisów, w tym 233 manuskrypty religijne. Część z nich była bardzo dobrze zabezpieczona⁷ w dzbanach o wysokości 60 cm, jednak tysiące rękopiśmiennych skrawków nie ma znaczącej archeologicznej proveniencji, ani przypisanej informacji wskazującej, w jakim obszarze jaskiniowym Qumran zostały znalezione. Rękopisy są rozmaitej wielkości⁸: od 8 m długości 60 cm szerokości do małych, nieprzekraczających 8 cm. Do zapisywania tekstów używano pergaminu oraz papirusu (wykonanego z trzciny rosnącej nad okolicznymi jeziorami lub sprowadzanego z Egiptu). Większość uczonych uważa, że zwoje tworzyły bibliotekę sekty, która żyła w Qumran. Istnieje wiele teorii łączących rękopisy ze starożytną żydowską sektą zwaną Eśnieńczykami, inne kwestionują taką interpretację.

Naukowcy dzielą rękopisy według różnych kryteriów. Jeden z ważniejszych podziałów obejmuje dwie zasadnicze grupy: teksty biblijne (zawierające całe księgi lub ustępy Starego Testamentu) oraz teksty niebiblijne. W tekstach niebiblijnych z kolei wyodrębniono: nawiązujące bezpośrednio do Biblii — zawierające m.in. parafrazy wielu pism starotestamentalnych, tłumaczenia na grekę, apokryfy oraz komentarze do poszczególnych ksiąg biblijnych — oraz

⁴ Amusin Józef D., *Rękopisy znad Morza Martwego*, Warszawa, 1963, s. 49.

⁵ Qumran — ruiny starożytnej osady położonej w odległości 1 km na północny zachód od brzegu Morza Martwego, na Pustyni Judzkiej.

⁶ Shanks Hershel, *Tajemnica i znaczenie zwojów znad Morza Martwego*, Warszawa, 2002, s. 97.

⁷ Zwoje w czasach ich powstania zabezpieczano owijając w płócienne pokrowce, następnie układano jeden na drugim albo umieszczano w glinianych naczyniach.

⁸ Milik Józef Tadeusz, *Dziesięć lat odkryć na Pustyni Judzkiej*, Kraków, 1999, s. 21.

niezwiązane bezpośrednio z Biblią — zawierające zasady i wskazówki związane ze wspólnotą zamieszkującą Qumran, np. Reguła Zrzeszenia.

Dwanaście grot⁹

Długoletnie poszukiwania zwojów rozpoczęło w 1947 r. odkrycie **Grotty 1**, gdzie znaleziono pierwsze, zabezpieczone w dzbanie rękopisy: Zwój Księgi Izajasza (oznaczony 1QIsaa), Zwój Dziękczynny (1QH), Kodeks Gminny (1QS) oraz Apokryfy Genesis w języku aramejskim (1QapGen), komentarz dwóch rozdziałów Księgi Habakuka, Podręcznik Dyscypliny (ustanawiający reguły dla wspólnoty, dlatego zwany także Regułą Zrzeszenia), zbiór psalmów i hymnów (zwany Hymnami Dziękczynnymi lub Zwojem Hymnów), Zwój Wojny lub Regułę Wojny (tekst zawiera zbiór pouczeń określających postępowanie „Synów Światłości” podczas wojny prowadzonej przeciw „Synom Ciemności”).

W 1952 r. została odkryta **Grota 2** przez Beduinów, którzy spostrzegli wlatującego do szczeliny w urwisku nietoperza. Przedmioty w niej znalezione wskazywały, że była zamieszkała, a rękopisy stanowiły część pozostałości po bibliotece społeczności Qumran. Pochodzi z niej 18 tekstów Starego Testamentu, w tym Księga Kapłańska datowana na drugą połowę II wieku p.n.e. i Księga Syrachy. Natrafiono tu również na 15 fragmentów tekstów pozabiblijnych, do których należą m.in. dwie kopie hebrajskiej Księgi Jubileuszów oraz aramejski opis Nowego Jeruzalem. Z **Grotty 3** odnalezionej przez archeologów w marcu 1952 r., wydobyto 14 manuskryptów oraz zdumiewający, zachowany w całości, wytłoczony na paśmie miedzianej blachy, Zwój Miedziany.

We wrześniu tego samego roku Beduini wpadli na trop **Grotty 4**, skrywającej około 25 000 skrawków rękopiśmiennych, z których badaczom udało się odtworzyć około 584 tekstów. Wprawdzie nie uzyskano ani jednego kompletnego zwoju, lecz treść fragmentów ma olbrzymie znaczenie, stanowiąc z jednej strony krytykę tekstu Starego Testamentu, z drugiej pomagając poznać podłoże wielu idei Nowego Testamentu. Ukrywający przysypali zwoje gruzem o ponad metrowej grubości prawdopodobnie w pośpiechu, bowiem nie zostały one owinięte w płótna ani ułożone w dzbanach. Nasuwa się przypuszczenie, że zostały złożone w grocie w 68 roku n.e. gdy w stronę Qumran maszerowały wojska rzymskie mające na celu oblężenie Jerozolimy.

W **Grocie 5** archeolodzy natrafili na rękopisy (np. teksty Ksiąg: Powtórzonego Prawa, Izajasza, Królewskiej, Amosa) oraz przedmioty wskazujące na jej zamieszkanie. **Grota 6**, zlokalizowana przez Beduinów w 1952 r., skrywała 7 tekstów

⁹ Wykaz grot oraz przykłady znajdujących się w nich rękopisów opracowano na podstawie: *List of the Dead Sea Scrolls*, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_the_Dead_Sea_Scrolls [dostęp: 2019-03-12]; Tronina Antoni, *Biblia w Qumran: wprowadzenie w lekturę biblijnych rękopisów znad Morza Martwego*, Kraków, 2001, s. 20–38; Tov Emanuel, *Revised Lists of the Texts from the Judaean Desert*, 2010; Amusin Józef D., *Rękopisy znad Morza Martwego*, Warszawa, 1963, s. 49–56; Fitzmyer Joseph A., *101 pytań o Qumran*, Kraków, 1997, s. 23–29.

Zdj. 3. W rejonie Morza Martwego rękopisy przechowywano w glinianych naczyniach ukrytych w jaskiniach. Źródło: <https://i.pinimg.com/originals/8e/96/f8/8e96f8b6330b3110f7cf4c03a2eb635e.jpg>.

biblijnych oraz 24 teksty pozabiblijne, w tym: niezidentyfikowane opowiadanie, dokumenty prawnicze, liturgiczne oraz hymny. Z **Groty 7**, odnalezionej w 1955 r. w trakcie prac wykopaliskowych na stanowisku archeologicznym Chirbet Qumran, wydobyto 19 malutkich fragmentów rękopisów spisanych w języku greckim.

W **Grocie 8** znaleziono tylko 4 teksty biblijne, w **Grocie 9** – mały fragment papiirusu zawierający sześć liter hebrajskich, **Grota 10** skrywała zaś ostrakon¹⁰ z dwiema literami hebrajskimi. Z kolei w **Grocie 11**, odnalezionej przez Beduinów w 1956 r., ujawniono ślady świadczące o jej zamieszkaniu, a rękopisy stanowiły część biblioteki społeczności Qumran. Znaleziono zwój Księgi Kapłańskiej zapisany pismem paleohebrajskim, Zwój Psalmów, Targum Hioba oraz zapisany pismem z okresu Heroda Zwój Świątynny, z którego zachowało się 66 kolumn.

Odkrycie ostatniej **Groty** oznaczonej numerem **12**, mieszczącej się na klifach na zachód od Qumran w pobliżu północno-zachodniego brzegu Morza Martwego, miało miejsce w lutym 2017 r. Archeolodzy odnaleźli w niej liczne słoje i pokrywy z okresu Drugiej Świątyni oraz popękane naczynia z elementami do przewijania zwojów, które pozwalają sądzić, że jaskinia została splądrowana prawdopodobnie w latach 50. XX w.

Sanktuarium Księgi

Sanktuarium Księgi jest częścią Muzeum Izraela, uznawanego za największe na Bliskim Wschodzie i jedno z dziesięciu największych na świecie. Zostało wybudowane w celu przechowywania i prezentowania cennych zwojów znad Morza Martwego, najstarszych na świecie i najbogatszych kolekcji tekstów biblijnych. Muzeum otwarto dla publiczności w 1965 r.

Sanktuarium Księgi, o pełnej symbolicznych odniesień architekturze, obecnie jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych turystycznych atrakcji Jerozolimy. Budynek zaprojektowany został przez Armanda Phillipa Bartosa i Fredericka Johna Kieslera. Współpraca architektów o tak odmiennych stylach: awangardowego teoretyka Kieslera z pragmatycznym Bartosem, dała sposobność budowy nowatorskiego gmachu, którego wygląd umożliwia niekończące się interpretacje. Sanktuarium Księgi sfinansowała rodzina Davida Samuela Gottesmana, węgierskiego filantropa, który zakupił zwoje w prezencie dla nowo założonego państwa Izrael.

Biała kopuła Sanktuarium Księgi swoim kształtem przypomina pokrywy glinianych dzbanów, w których odnaleziono zwoje w jaskiniach Qumran. To one zainspirowały architektów do takiej koncepcji muzeum. Lśniący w słońcu konstrukcja, otoczona wodnym zbiornikiem, stanowi tylko jedną trzecią całości. Pod powierzchnią znajduje się pozostała przestrzeń nawiązująca wyglądem do podziemnych grot skalnych, w których znaleziono zwoje. Zwiedzający wchodzący do budynku ciemnym i wąskim korytarzem przywołują w wyobraźni obraz jaskini.

¹⁰ Ostrakon – skorupa naczynia ceramicznego lub odłamek kamienny, służące jako materiał piśmienniczy.

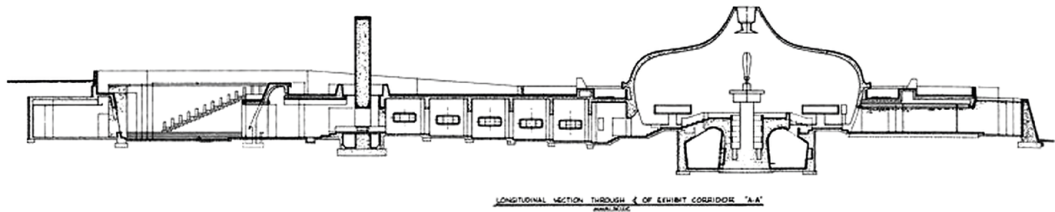
Zdj. 4. Kopała Sanktuarium Księgi kształtem przypomina pokrywy glinianych dzbanów, w których odnaleziono zwoje. Źródło: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Musée_de_Jérusalem_-_Israël_\(7556059626\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Musée_de_Jérusalem_-_Israël_(7556059626).jpg).

Zdj. 5. W kolorach i kształtach białej kopuły i czarnej bazaltowej ściany budynku doszukać się można symbolicznego odniesienia do przedstawionego w jednym z manuskryptów w zwojach dialogu „Synów Światła” z „Synami Ciemności”. Źródło: <https://www.flickr.com/photos/rictulio/5888463288/>.

Naprzeciw białej kopuły znajduje się czarna bazaltowa ściana. W kolorach i kształtach budynku można się doszukiwać symbolicznego odniesienia do przedstawionego w jednym z manuskryptów dialogu „Synów Światła” z „Synami Ciemności”. Mimo, że kopuła i czarna ściana wydają się być oddzielnymi konstrukcjami, tak naprawdę są połączone pod ziemią, tworząc zwartą, jednolitą całość. Wnętrze głównego pomieszczenia o opływowej formie mieści bibliotekę z tekstami umieszczonymi pod paraboliczną kopułą. Do wnętrza wpada słup światła, tworząc kolumnę iluminującą część wałka *ejc chaim*, wieńczącego gablotę ze zwojami.

Wewnątrz Sanktuarium Księgi wyeksponowano jedyną kompletną biblijną księgę znad Morza Martwego **Wielki Zwój Izajasza**, 1QIs, datowany na ok. 120 r. p.n.e. Znalezionej w pierwszej jaskini w Qumran w 1947 r., składa się z 17 szytych pergaminowych arkuszy (734 cm długości). Niestety ma wiele pęknięć, brakuje niektórych elementów szycia, a krawędzie przewijania są uszkodzone.

חתך צד של תוכנית היכל הספר
 Cross-section of the plan for the Shrine of the Book

Zdj. 6. Przekrój pokazuje jednolitą bryłę Sanktuarium Księgi oddzielonego na powierzchni, ale połączonego pod ziemią. Źródło: https://museum.imj.org.il/shrine_center/merkz_meida/images/architecture/d.jpg.

Zdj. 7. Wnętrze Sanktuarium Księgi. Źródło: *All About Jerusalem*, <http://allaboutjerusalem.com/gallery-image/dead-sea-scrolls-shrine-book/214>.

Wystawa w Kompleksie Sanktuarium Księgi stanowi podróż w czasie, która śledzi ewolucję Ksiąg z punktu widzenia naukowo-historycznego. Górne galerie przedstawiają historię od najstarszych zachowanych rękopisów biblijnych, które odkryto na Pustyni Judzkiej, do dziejów członków sekty żyjących w Qumran. Niższe galerie opowiadają niezwykłą opowieść o *Kodeksie Aleppo* z początku X w., najwcześniejszym znanym rękopisie hebrajskim zawierającym tekst żydowskiego Starego Testamentu. Zawartość manuskryptu jest najbliższa tekstowi drukowanych hebrajskich Biblii używanych obecnie. Prezentowane publiczności są wybrane zwoje rozwijane w specjalnych szklanych gablotach. Niezwykle kruche manuskrypty nie są wystawiane na stałe, stosuje się rotacyjny system ich eksponowania. Fragment zwoju wystawiany jest przez kilka miesięcy, po czym w celu ochrony umieszczany w specjalnym magazynie.

Manuskrypty wymagają odpowiedniego przechowywania, dlatego we wnętrzu Sanktuarium Księgi temperatura i wilgotność są kontrolowane, odzwierciedlając suche, chłodne warunki, w których pergaminy przetrwały przez dwa tysiąclecia. Zwoje przechowywane są w piwnicy budynku wraz z innymi unikatowymi manuskryptami.

Badania

Prowadzone badania, szczegółowe analizy oraz nowe wyniki literackich, językoznawczych, historycznych i religijnych dociekań są nieprzerwanie prezentowane w publikacjach naukowych. Interpretacje obejmują rękopisy, wśród których są księgi biblijne, komentarze do nich, apokryfy oraz dokumenty związane z tajemniczą wspólnotą religijną zamieszkującą Qumran. Pomimo że treść rękopisów została już opublikowana i przetłumaczona na różne języki, nie zakończyło to dyskusji toczących się na temat ich interpretacji. Studiami nad manuskryptami nieustannie zajmują się wybitni specjaliści i międzynarodowe grupy naukowców, a wszystkie aspekty związane z odnalezionymi zwojami bada specjalna interdyscyplinarna dziedzina naukowa zwana qumranistyką.

Do datowania zwojów oraz innych archeologicznych szczątków z Qumran naukowcy wykorzystują: metodę paleograficzną polegającą na studiowaniu starożytnych pism i graficznych kształtów liter, AMS – metodę datowania za pomocą izotopu węgla lub metodę oznaczania na podstawie informacji w tekście np. o znanych bohaterach, narodach, wydarzeniach. W nieustannym kompletowaniu i grupowaniu wszystkich fragmentów starożytnych manuskryptów pomagają naukowcom nowoczesne technologie, takie jak cyfrowa fotografia w podczerwieni oraz analiza DNA. Wszystkim zainteresowanym prowadzenie badań najstarszych manuskryptów z czasów Drugiej Świątyni umożliwia Projekt Cyfrowy¹¹ Zwojów Morza Martwego Muzeum Izraela. Opracowana we współpracy z Google witryna zapewnia dostęp do zrewidowanych, szybko ładujących się

¹¹ *The Digital Dead Sea Scrolls*, The Israel Museum Jerusalem, 2019, <http://dss.collections.imj.org.il/project> [dostęp: 2019-03-12].

Zdj. 8. Badanie zwojów. Źródło: https://www.imj.org.il/sites/default/files/The-Qumran-Library2_0.jpg.

obrazów zwojów w wysokiej rozdzielczości, z filmami i podstawowymi informacjami o tekstach i ich historii. Z kolei od 2007 r. Centrum Informacji i Studiów Fundacji Zwojów Morza Martwego, upamiętniające Joy Gottesman Ungerleidera¹², oferuje urządzenia do nauki, interpretacji i ekspozycji dzieł.

Bibliografia¹³ dotycząca rękopisów znad Morza Martwego, uważanych za największą sensację archeologiczną XX w., jest ogromna. Teksty mają wielkie znaczenie historyczne, religijne i językowe. Większość dłuższych, pełniejszych zwojów opublikowano wkrótce po ich odkryciu. Pisma z grotty pierwszej ukazały się drukiem w latach 1950–1956, z pozostałych jaskiń po 1963 r. Publikacja niektórych zwojów zajęła wiele dziesięcioleci, a opóźnienia stały się źródłem kontrowersji naukowych, zwłaszcza że obowiązywała zasada, iż tylko przydzieleni do badań danego rękopisu uczeni mieli prawo oglądać go przed publikacją¹⁴. Opublikowane oryginały szybko zostały przetłumaczone na język angielski i francuski. Pierwsze polskie tłumaczenie zwojów z Qumran Witolda Tylocha¹⁵ wydane zostało w 1963 r. Uzupełnieniem tego częściowego przekładu jest praca Piotra Muchowskiego¹⁶, który w swojej publikacji zawarł większość tekstów qumrańskich, w tym: teksty prawne, dydaktyczne, apokryficzne, liturgiczne, kultowe i egzegetyczne.

¹² *The Dorot Foundation Dead Sea Scrolls Information and Study Center*, The Israel Museum Jerusalem, 2019, <https://www.imj.org.il/en/wings/shrine-book/dorot-foundation-dead-sea-scrolls-information-and-study-center> [dostęp: 2019-03-12].

¹³ Pełną listę rękopisów qumrańskich oraz zdjęć sporządził Stephen A. Reed w opublikowanych zeszytach *Dead Sea scroll inventory project: lists of documents, photographs and museum plater*.

¹⁴ Shanks Hershel, *Tajemnica i znaczenie zwojów znad Morza Martwego*, Warszawa, 2002, s. 66.

¹⁵ Tyloch Witold (red.), *Rękopisy z Qumran nad Morzem Martwym*, Warszawa, 1963.

¹⁶ Muchowski Piotr, *Rękopisy znad Morza Martwego: Qumran – Wadi – Murabba'at – Masada – Nachal Chewer*, Kraków, 2000.

Zdj. 9. Wielki Zwój Izajasza dostępny dzięki Projektowi Cyfrowemu Zwojów Morza Martwego Muzeum Izraela. Źródło: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Great_Isaiah_Scroll_MS_A_\(1QIsa\)_-_Google_Art_Project-x4-y0.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Great_Isaiah_Scroll_MS_A_(1QIsa)_-_Google_Art_Project-x4-y0.jpg).

Podsumowanie

Bezcenne, starożytne zwoje pochodzące z najsłynniejszego odkrycia archeologicznego XX w. stanowią wyjątkową kolekcję, źródło niewyczerpanych badań bibliofilskich, językoznawczych, historycznych. Ekspozycja w pełnym symboliki Sanktuarium Księgi w Jerozolimie dostarcza dodatkowych wrażeń w trakcie bezpośredniego poznawania manuskryptów, a zdigitalizowane zwoje umożliwiają nieograniczone prace naukowe. Dzieje poszczególnych rękopisów tworzą niesamowitą opowieść o unikatowym księgozbiornie, który ciągle intryguje badaczy, zmienia spojrzenie na historię dziejów, dostarcza możliwość niezliczonych interpretacji.

Bibliografia

- Amusin Józef D., *Rękopisy znad Morza Martwego*, Warszawa, 1963.
- Campbell Jonathan, *Zwoje znad Morza Martwego rozszyfrowane*, Warszawa, 2001.
- The Dead Sea Scrolls*, Fascimile Editions, 2019, <https://www.facsimile-editions.com/en/ds/> [dostęp: 2019-02-15].
- The Dead Sea Scrolls*, The Israel Museum Jerusalem, 2019, <https://www.imj.org.il/en/wings/shrine-book/dead-sea-scrolls> [dostęp: 2019-02-15].
- The Digital Dead Sea Scrolls*, The Israel Museum Jerusalem, 2019, <http://dss.collections.imj.org.il/> [dostęp: 2019-02-15].
- The Dorot Foundation Dead Sea Scrolls Information and Study Center*, The Israel Museum Jerusalem, 2019, <https://www.imj.org.il/en/wings/shrine-book/dorot-foundation-dead-sea-scrolls-information-and-study-center> [dostęp: 2019-02-15].
- Efrat Zvi, *Land Marks: The Emblematic Architecture of the Israel Museum and the Shrine of the Book*, 2019, <http://efrat-kowalsky.co.il/files/the-architecture-of-the-israel-museum.pdf> [dostęp: 2019-02-15].
- Fitzmyer Joseph A., *101 pytań o Qumran*, Kraków, 1997.
- Golb Norman, *On the Jerusalem Origin of the Dead Sea Scrolls*, 2009, https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/jerusalem_origin_dss.pdf [dostęp: 2019-02-15].
- The Great Isaiah Scroll*, The Israel Museum Jerusalem, 2019, <http://dss.collections.imj.org.il/isaiah> [dostęp: 2019-02-15].
- Hebrew University Archaeologists Find 12th Dead Sea Scrolls Cave*, Hebrew University of Jerusalem, 2017, <https://new.huji.ac.il/en/article/33424> [dostęp: 2019-02-15].
- Jacobson Samuel, *AD Classics: Shrine of the Book / Armand Phillip Bartos and Frederick John Kiesler*, Arch Daily, 2011, <https://www.archdaily.com/156442/ad-classics-shrine-of-the-book-armand-phillip-bartos-and-frederick-john-kiesler> [dostęp: 2019-02-15].
- List of the Dead Sea Scrolls*, Wikipedia, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_the_Dead_Sea_Scrolls [dostęp: 2019-02-15].

- Martínez Florentino García, Tigchelaar Eibert J. C., *The Dead Sea scrolls: study edition. Vol. 1, 1Q1-4Q273*, Leiden, 2000.
- Martínez Florentino García, Tigchelaar Eibert J. C., *The Dead Sea scrolls: study edition. Vol. 2, 4Q274-11Q3*, Leiden, 2000.
- Milik Józef Tadeusz, *Dziesięć lat odkryć na Pustyni Judzkiej*, Kraków, 1999.
- Milik Józef Tadeusz, *Ten Years of Discovery in the Wilderness of Judea*, London, 1959.
- Muchowski Piotr, *Rękopisy znad Morza Martwego: Qumran – Wadi – Murabba'at – Masada – Nachal Chewer*, Kraków, 2000.
- Schiffman Lawrence H., VanderKam James C. (ed.), *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls. Vol. 1, [A-M]*, Oxford, 2000.
- Schiffman Lawrence H., VanderKam James C. (ed.), *Encyclopedia of the Dead Sea scrolls. Vol. 2, [N-Z]*, Oxford, 2000.
- Shanks Hershel, *The Mystery and Meaning of the Dead Sea Scrolls*, New York, 1998.
- Shanks Hershel, *Tajemnica i znaczenie zwojów znad Morza Martwego*, Warszawa, 2002.
- Shrine of the Book*, All About Jerusalem, 2018, <http://allaboutjerusalem.com/tour/shrine-book> [dostęp: 2019-02-15].
- Shrine of the Book*, The Israel Museum Jerusalem, 2019, <https://www.imj.org.il/en/wings/shrine-book/dead-sea-scrolls> [dostęp: 2019-02-15].
- Shrine of the Book Complex*, The Israel Museum Jerusalem, 2019, <https://www.imj.org.il/en/wings/shrine-book> [dostęp: 2019-02-15].
- Tronina Antoni, *Biblia w Qumran: wprowadzenie w lekturę biblijnych rękopisów znad Morza Martwego*, Kraków, 2001.
- Tyloch Witold (red.), *Rękopisy z Qumran nad Morzem Martwym*, Warszawa, 1963.
- VanderKam James C., *Manuskrypty znad Morza Martwego*, Warszawa, 1996.
- White Dome – Black Wall*, The Israel Museum Jerusalem, 2019, https://museum.imj.org.il/shrine_center/merkz_meida/en/architecture/ [dostęp: 2019-02-15].

The Dead Sea Scrolls

Abstract: Manuscripts from Qumran (The Dead Sea Scrolls) are a unique collection of Jewish manuscripts written in Hebrew, Aramaic and Greek nearly 2,000 years ago. Their discovery is associated with extraordinary events and coincidences. In twelve grottos located in the region of Qumran, on the north-west coast of the Dead Sea, in the years 1947–1956 and 2017 around 900 manuscripts were found. To protect and present one of the world's oldest and richest collections of biblical texts, the Shrine of the Book was built as part of the Israel Museum in Jerusalem. **Keywords:** the Dead Sea Scrolls, Manuscripts from Qumran, the Shrine of the Book in Jerusalem.

